

FAZEKAS ISTVÁN

Zólyomi Dávid sorsa a kéziratos- és a
népköltészetben

Dancsuj Dávid balladájának hosszú ideig csak két változatát ismertük. Az első a Magyar Népköltési Gyűjtemény címen a Kriza-hagyatékából 1882-ben,¹ a második pedig az Ethnographiában jelent meg 1906-ban, Kanyaró Ferenc Régi székely balladák című közleményében.²

Az első változat két nagy egységre bontható: bevezetőre, melyben a narrátor a hősré irányítja a figyelmet ("Bodok felett vagyon egy kis sűrű berek, Szegény Dancsuj Dávid a között kesereg") és megszólítja őt; és a lírai monológra, amely a 17. sz.-i rab- és bujdosó énekek hangját idézi. A második változat inkább megfelel a betyárballadák modorának. Bár a vers indítása az előzővel teljesen azonos, itt a megszólításból párbeszéd bontakozik ki, melybe az édesanya is bekapcsolódik, s melynek során árnyaltabbá válik a hős helyzete. Kanyaró Ferenc ezt írta már említett dolgozatában: "Dáncsuly ... oláh zsellér szülők-től ... Bodok-Kálnok környékén született. ...Már fiatal korában gyilkosságba elegyedett, s az osztrák csendőrök addig üldözték, míg elfoghatták, még a német világban. E körülmény keltett némi rokonszenvet iránta... Olyan satnya emberke volt, hogy katona sohasem lehetett, s így valami idegen, bujdosó katona rég elviselt, költői mondurjába öltöztették balladája szerzői a börtönviselt, torz emberkét... Valami száz esztendővel ezelőtt valamely ismeretlen bujdosó katonára szerezték s valószínűleg akkor is más, régebbi balladából. Hogy idővel Krizáék kezén a nem jól hangzó Dáncsuj név jutott belé, az a legrosszabb sajtóhiba volt, de amiről mi semmit sem tehetünk."³ A Dancsuj-hagyomány életképességét jelzik az újabb változatok⁴ közlőinek megjegyzései is: "...csak így ezt a dallamot hallottuk s tanultuk meg róla; hogy ki vót, vagy honnat származott... erről nem tudunk."⁵ "Nem tudok róla éneket semmit, csak hallottam nagyanyámtól, hogy így bément este a házakhoz né, s kért, s ha nem adtak, akkor jesztgette őket, hogy meggyujtsa."⁶

Vizsgálatunkban a következőkből indulunk ki: 1. A ballada

szövege 17. sz.-i réteget mutat. 2. A balladát csak Háromszék területén ismerik. 3. A ballada hőse nem lehet az általunk ismert Dancsuj Dávid. 4. A történeti elvű megközelítés egyik sarkalatos állítása szerint a nevek az eredeti történésre vonatkozó igen fontos maradványoknak tekinthetők, így ennek a névnek is magyarázata van.

Feltehetőleg egy régebbi hagyományra, melynek hőse Dávid volt, rakódott rá a helyi történet Háromszéken. Dancsuj Dávid elfogatása életre keltett egy Dávidról szóló dalt vagy balladát, illetve valamilyen vers ködösen élő, alig pislákoló emléket. A Dávid nem gyakori név Erdélyben sem, így a megelevenedés elképzelhető ennek hatására. Ezt látszik igazolni Székely Ádámnak, a mult századi gyűjtőnek tudósítása is: Történjen itt csak egy véletlen halál vagy szerencsétlenség, szerelem vagy megcsalás vagy eff(éle), már másnap, legény, leány, faluban, erdőn, mezőn, kutaknál a tegnapi esetet sajátos hanglejtéssel dalolják."⁷ "E sorokat joggal tekinthetjük legelső hirtetésnek a Székelyföldön, de különösen Háromszéken oly gyakori helyi balladákról."⁸ "...a helyi balladákat bizvást tekinthetjük háromszéki alkotásnak, háromszéki hozzájárulásnak balladánkincsünk egészéhez."⁹ - teszi hozzá Faragó József.

És ez lehet a megoldás kulcsa! Az azonnali megéneklés szokása lehetett az, ami a helyi történetet kötni akarta valahoz, és a különösen hangzó név régi emlékeket hívott elő a tudat mélyéről, s kissé aktualizálva, (Dancsuj, Bodok) azt, az új esemény közösségi átéléséhez alkalmassá tette. De mert ez az esemény csak rövid időre került előtérbe, a megkopó emlékezet kiejtette magából a két történet ideiglenes összeillesztettségét, s később, mint láttuk, Dancsuj Dávidot is.

Az első változatban a hős az "ország rabja"-nak mondja magát. Mivel a népköltészetben mindig megtudjuk azt is, hogy ki verette vasra a foglyot, ez a kifejezés is szó szerint értendő.

Igy a 16-17. sz.-ban azokat nevezhették, akiket Erdélyben az ország, vagyis az országgyűlés ítélte el. Trócsányi Zsolt könyvében olvashatjuk a következőket: "A fejedelmi korszak or-

szágyűléseinek érdemi jogkörei közül utolsónak hagytuk a birói jogkör ismertetését. (Félreértések elkerülése végett szögezzük le: az országgyűlés biráskodásáról beszélünk s nem a fejedelmi tábla országgyűlés alatti tevékenységéről.) Ezt a törvényt nem szabályozta külön törvény a fejedelemség korszakában. A gyakorlat azt mutatja, hogy a gyűlések birósága előtt tárgyalta perek legnagyobb része nota- vagy felségsértési per.¹⁰ Mivel ezekben a perekben általában halálos ítélet születik, az "ország rabja" kifejezés esetleg egyedítő erejű is lehet.

Mindezek alapján keresünk a ballada háttérében egy erdélyi személyt, akinek a neve Dávid, aki a 17. sz.-ban élt, kapcsolatban állt Háromszékkal és aki az "ország rabja" volt.

Ezt az ember Zólyomi Dávidban véljük megtalálni. Zólyomi Dávidot (1600-1649) az udvari és mezei hadak generálisát, Háromszék főkapitányát és kővári kapitányt már igen fiatalon, Bethlen Gábor uralkodása alatt a kezében összpontosuló katonai hatalom és a fejedelmi házzal való közvetlen rokonsága (ugyanis a fejedelem öccsének, a későbbi gubernátornak lányát vette el) emelték az ország első emberei közé. Sógorával, ifjabb Bethlen Istvánnal, ki a váradi kapitányságot és a hajduság generálisának tisztét viselte, a Bethlen Gábor halálát követő zavaros időkben kezébe vette az ország ügyeinek intézését. Visszaverték a kassai vicekapitány betörési kísérletét, és utat nyitottak Rákóczinak a fejedelmi székig. 1631 márciusában az "ifjak" (ahogyan őket emlegetni szokásban volt), megelőzve a nádor támadását, kikergették a rakamazi sáncból a Tiszán átkelt magyar sereget. "Magaviselése az két urfinak minemü vala, látja vala az egész ország." - jegyezte be naplójába Illésházy Gáspár.¹¹ Krauss György, a segesvári szász jegyző így emlékezik a rakamazi csata előtti kassai eseményekről: "...mikor a palatinus hazaérkezett, Zólyomi Dávid kése a kezébe került, melyet a szoba kisöprésekor találtak meg, embereket küldött utána az utcára, hogy előkerítsék őt, de már későn mondta, ezalatt már Zólyomi tul volt a Tiszán és senki sem tudta, hol jött át és hol ment át megint, amiért az összes hajóst és az erdélyi követeket szolgálóikkal együtt megeskették, de semmi pontosat nem tudtak meg. Ugyanebben az időben Zólyomi

Dávid egy gunyiratot szórt szét Kassán..."¹² Az említett irás, Laskai János pasquillusa a nádorhoz irt strófában így idézi Zólyomi rettegett nevét:¹³

"Eszterházyra is eszterha csikorog,
Palatinussága mert csak ireg-forog,
Munkácsot nem adják, hajdukra is morog,
Félvén Zólyomitól, hasa ugyan korog."

A következő, 1632-es évben a Császár Péter-féle felkelés vérbefojtásával tették emlékezetessé nevüket. Ezek után került előtérbe a svédekkel való szövetség megkötésének gondolata. Strassburg követ ugyanis "...kezdette tractáját az két ifju ural, ... kik mint igen martiális és virtuosus ifjak proclivisek (hajlandók) is löttek a dologra... azért Zólyomi kezdé hadakat gyűjteni..."¹⁴ Rákóczi ekkor érkezettnek látta az időt a velük való leszámolásra, hiszen az ifjak önálló politikai törekvései az ő központosító erőfeszítéseit keresztettkék. "Ezek után következének ily dolgok: hogy az fejedelem mind igen keményen kezdé bánni az emberekkel, mind pedig felette gyanós, és különb-különb utakon, módokon való hasznot kereső ember lévén... s egyszersmind könyörületlen is; ... igen meg kezdé bántani az nevezetes embereket és idegeníteni..."¹⁵ A nyílt összeütközést ekkor még elodázta ifjabb Bethlen István hirtelen halála. Zólyomiról ekkorra már úgy hirlett, hogy a császári tábornokokkal tárgyal, s kész nekik felajánlani kardját a Partiumért cserébe. Rákóczi a felmerült vádat Bethlen István temetésén akarta tisztázni, ahová Zólyomit is feltétlenül elvárták. "Midőn az testtel közelitettek volna, ira nékem egy levelecskét, jelentvén, hogy néki némely jóakarói azt intimálták (adták tudtára), bé ne júne, mert az fejedelem meg akarná fogatni; melyet el nem mulathaték kötelességem szerént az fejedelemnek megjelenteni, kire hittel felfelelé: hogy csak ne nyugtalankodjék, nem hogy bántására igyekeznék, de másoktól is vérével is oltalmazná." - ismerteti Kemény János a fejleményeket.¹⁶ A temetésen "...mint valami próféciai lélekkel egy deák orator megjüvendülé Zólyominak az Jonathas és Dávid barátságoknak példáját, applicálván (alkalmazván) hogy magára vigyázna, mert elesett mellőle Jonathasa, sok megvetett hálók volnának pedig ellenére."¹⁷ A temetés után néhány nappal Zólyomi csatla-

kozott a Marosvásárhelyre tartó fejedelemhez. Rákóczi "utjában az öreg Bethlen Istvánnal is szömben lőtt, s megjelentette Zólyomi felől való szándékját... hogy sem javaiban megkárosítani, sem személyében derekason megnyomorítani nem akarná, hanem csak ideig megtartóztatni nyughatatlan indulatitól."¹⁸ De Zólyomi, tul magabiztossá válván attól, hogy eddig semmi baja nem történt, s hogy a fejedelem ígérését bírja, utközben az udvari katonákat csábitotta saját zsoldjába. Sorsa ekkor megpecsételődött. "Marosvásárhelyre érkezvén, midőn ebéd után palotában volnának az egész gyalogság fegyveres kézzel kívül állván Kornis Zsigmond és Erdélyi István által küldött az fejedelem néki egy igen erős reversalist (kötelezvényt), hogy subscribálja (írja alá), melyben mivel megtarthatatlan nehézségeket látott, azonban nem vötte eszébe az ellene való dispositiókat (felkészüléseket)... és nem subscribálván (írva alá), akkor mondották néki"¹⁹ "hogy fegyverét letenné (mivel akárholott is kardja reá övedzve szokott nála lenni), mert rab volna."²⁰

1633. április 4-én elfogták tehát Zólyomi Dávidot. Tetteiért az országgyűlés birósága előtt kellett felelnie. "Ez Zólyomit az fejedelem törvény szerént akarván convicáltatni (elmarasztalni)...ily mesterséges processust (pert) követének: hogy az kiket tudhattak jóakaróinak s atyjafiainak és az országban tekintetesb, keményebb embereknek, azokat imide, amoda...oszlatak el." - méltatlankodik Kemény János.²¹ "Ezalatt lőtt törvénye Zólyominak, és mivel... az nemesi szabadság ellen fogattatott meg, az ország sokáig azon volt, hogy elbocsáttassék, és szabad állapotjában legitima via juris prosequáltassék, ha az mi praesentiója az fiscusnak (törvényes jogi eljárás útján üldöztessék, ha van ellene igénye a kincstárnak); mindazonáltal kiváltképpen az székelység, mert Háromszéknek is főkapitánya volt, nehezen vonyattatott el azok voks mellől; hanem tandem (végezetül) Nemes Tamásnak, ki abban a tisztbten vicekapitánya és szolgálja rendű ember, igirték az főkapitányságot, ki ma az mely vokson volt, holnap az tisztert perditette az szekercét, az székelységet is inducálta (rávette), hogy meg lehetett fogni, s tartozzék felelni."²² A notát végül csalással, megvesztegetéssel, törvényte-

lenséggel rásütötték Zólyomira, s bár bizonyítani nem lehetett, hogy a fejedelemségre tört volna, fővesztésre és vagyonelkobzásra ítélték. Rákóczi azonban, politikai megfontolásokat szem előtt tartva, "kegyelmet" gyakorolt: a halálos ítéletet Zólyomin nem hajtatta végre. Zólyomi Dávid keserű sorsára így emlékezik Kemény János: "...Megmentenciázván, vivék Kővárba, az holott kereszténység között hallatlan egyedül való kegyetlen fogságban tiztizenöt vagy tizenhat esztendőig tartván... hala meg is, kinek szabadulásában mind török, német, magyar urak eleget törekedének, de haszontalanul; emberi nyavalyást ördögi mesterségekkel is igyekeztek szabadítani."²³

Később ugyan megengedték neki - ezt Krausztól tudjuk -, hogy felesége, Bethlen Katalin "...vele legyen, aki aztán a börtönben tőle teherbe is esett, és egy leányt szült, s így Kővári Katának nevezték később el."²⁴

Nem sokkal Zólyomi bebörtönzése után keletkezett a Cantio alia de Zolomy című ének, melyet a Szentsei-dalokönyv őrzött meg.²⁵ A vers a zsoltárok hangján panaszolja a hirtelen bukást, a rabságot, a nyomorúságot, kérvén az urat, hogy a méltó és igazságos büntetés letöltése után emelje a vezeklőt ismét magához.

Láthattuk, hogy Zólyomi nem először került be a kor irásos "köztudatába", és mindig nyilvánvaló propagandacéllal. Az ének Zólyomihoz közelálló körökben keletkezhetett, de elterjedtségét bizonyítja, hogy végül is egy dunántuli gyűjteményben maradt fenn.

Zólyomi Dávid neve még halála után is hosszú ideig fogalom volt Erdélyben. Bethlen Miklós édesanyját 1660-ban a fejedelem elfogattta, Kővárba vitette "...és ott a Zólyomi Dávid raboltja mellett egy rossz kis setét boltba bétették..." - ahogyan fia önéletrírásában emlékezik erről.²⁶ Bethlen Miklós 1704-1716-ig írta művét. Zólyomi elfogatása után mintegy nyolcvan évvel még természetes megjelölésként használja az "ország rabja" szenvedéseinek helyét.

Térjünk most vissza a kiindulási ponthoz! Olyan embert kerestünk, aki alkalmas arra, hogy a történeti elvű balladakuta-

tás tételei szerint az eredeti történet hőse legyen. Zólyomi Dávid mint láttuk, megfelel ezeknek a feltételeknek. Igen ifjan kezdődő, gyors karrierje; Erdélyre, és a környező országokra is kiterjedő hire, felemelkedése és hirtelen bukása, a bukás utáni lassu halála teszik alkalmassá erre a szerepre. A krónikák számontartják, hogy Zólyomit a fejedelem adott szava ellenére fogatta el, s hogy pere is nyilvánvaló tisztességtelenséggel s a nemesi szabadság ellenére ment végbe.

Figyelmet érdemel, hogy Krauss írása milyen sok szóbeszédes elemet, nagyítást, tulzást tartalmaz. Szinte népmesei a történet Zólyomi kassai látogatásáról, ahogyan a nádor házában hagyta figyelmeztetésül a kését, ahogyan szétszórta a pasquillust és nyom nélkül eltűnt.

A ballada minden változata Háromszékről való, ezért feltételeztük, hogy a hős szoros kapcsolatban állt ezzel a területtel, hiszen nem véletlen, hogy emléke éppen itt lappangott századokon át. Zólyomi Dávid pedig Háromszék főkapitánya volt. Keménytől értesülünk arról is, hogy perbefogását legtovább a székelyek vonakodtak törvények szerint valónak elismerni, s hogy tulajdonképpen kijátszották őket. S végül: Zólyomi Dávid, mint a ballada hőse is, az "ország rabja" volt.

A Szentsei-daloskönyv Zólyomiról szóló énekének költője anyaga a zsoltárok (közülük is elsősorban a 88. és a 102.) és az ezekkel rokon rab-énekek motívumkincsére épül. Mégis, ha a Cantiot egyedi szerkezetként elemezzük, megtalálhatjuk a szövegnek azon sajátosságait, amelyek jól elkülönítik a hasonló alkotásoktól. Így mindenek előtt a verset indító kérdés: "Igy kell-é örökkön nyavalyásan élnem, Ez rossz világ kinját testemben viselnem?" Ilyen a levágott és elszáradt növény hasonlata is, melyet zsoltáros panaszok és halotti bucsuztatók után a kéziratos költészetben itt találunk először rabságra alkalmazva: "Gondaimtul im már annyira jutottam, Hogy mint széna nyárban, ugyan elszáradtam." A lekaszállást, a gyors bukást és lassu hervadást az életfogytiglani rabságot egyszerre érzékelteti ez az erőteljes kép, szemléletessé téve ezzel Zólyomi tragikus sorsát. Ide tartozik a rabság és a halál egymás mellett való említése is: "Igy köll-é

örökkén nyavalyásan élnem, Ez rossz világ kinját testemben viselnem? Sok gondokkal emésztetnem, Rabságnak terhét viselnem, Holtig keseregнем?"

S végül ide sorolhatjuk a rabságba esett sólyom képét, amely a kéziratos énekköltészetben szintén a Cantioiban jelenik meg először. A sólyom ugyanis itt eddig, mint ahogyan Balassinál is, a szabad szerelmezt, a meg nem hódított, a rabbá nem tett embert szimbolizálta. A metafora itt megújítva, friss leleményként került ezután ismét bele a kéziratos létforma áramába: "Ékes ifjuságom, jártál ily véletlen, Mint sólyom, ki törbe bé-esvén hertelen, Azt tartja, hogy ma vagy holnap Lészen élte fogyató nap, Halálát röttögvén." Lehetséges, hogy a Cantio sólyom-hasonlatának keletkezésénél a Zólyomi név indukáló hatása is közrejátszott. A korabeli versekben találunk is példákat, még Zólyomi fogságba vetése előtti időkből, nevének a sólyom szóval való kapcsolatba hozására. "Sólyom módra nyargalsz jó vitézid előtt" - írja róla Laskai János.²⁷ Az Eszterházy Miklóstra szerzett gunyvers pedig a következőket adja a Zólyomitól elszenvedett vereségen kesergő nádor szájába: "Haláltul s Tiszátul mely megmaradott, Árokra s még másra ismét akadott, Sólyomi körmei miatt megszagattatott..."²⁸ Zólyomi harcosait pedig így említi: "Illy repülő Sólymokat, melyeket most nézek..."²⁹

Zólyomi Dávid éneke olyan sikerült összeállításnak bizonyult, hogy a kor - a hőstől most már függetlenül - érdemesnek találta általánosabb érzelmeik kifejezésére. Így került be - A kereszténynek magányos nyomoruságáról címmel - Ács Mihály evangélikus énekeskönyvébe, a Zengedező Mennyei Karba.³⁰ A vallásos irányu eltolódás a rabságra határozottan utaló jegyek elhagyását eredményezte, s a szerző nem egy helyen az ihlető zsoltár szövegéhez közelebb álló parafrázist használt fel. A szöveg egyébként teljes egészében a Cantio motivumaiból állt össze.

A Szentsei-daloskönyv énekének másik terjedési iránya a szerelmi líra volt. A 17-18. sz. egyik legnépszerűbb szerelmes énekének, az Ifjuság mint sólyom madár kezdetűnek feltehetőleg szintén - a közvetítő szövegen, szövegeken keresztül, illetve azokkal együtt - Zólyomi Dávid rabsága volt az ihlető élménye.³¹

Az RMKT 3. kötete által közölt 24 változatból azt a nyolcat vizsgáltam meg, amelyeket egyértelműen régi eredetűnek tartanak. A vers közismert voltára utal, hogy a Felvidéken, a Dunántúlon és Székelyföldön egyaránt lejegyezték változatait.

Az Ifjúság mint sólyom madár-nak a Cantio alia de Zolomyval való rokonságát úgy bizonyíthatjuk, hogy a Cantionál megálapított négy sajátosságot megkíséreljük itt is feltárni. A vizsgálatot úgy végeztem el, hogy a nyolc változatot, alapul véve a legrégebbit, a Mátray-kódex 1677-1680 körül lejegyzett szövegét, motívumokra bontottam. A motívumok egyenkénti elemzésével állapítottam meg, hogy azok a szerelmi lírában, illetve a kéziratos énekköltészetben általánosan elterjedt toposzok-e, vagy pedig éppen e vers sajátosságainak tekinthetők.

A Cantio első sajátossága volt maga az intonáció, amely itt így hangzik: "Oh én kegyelmes Istenem, Így kell-é szegénynek élnem?" Másodikként említettük a rabsághoz kapcsolt elszáradt növény hasonlatát: "Meghervadt bennem a szü, Mint a gyenge le kaszált fü" - olvashatjuk a 7. versszakban. A kéziratos költészetben ezt a motívumot először 1630 körül katolikus zsolnáros versben találhatjuk meg. Zólyomi énekében már a rabság kifejezésére szolgált, a későbbiekben pedig halotti bucsuztatókban bukkan fel. Mivel a rabság-halál képeinek már az említett zsolnárokban is állandó összefonódása tapasztalható, ezt az átcsuszást természetesnek tarthatjuk. 88.5: "Hasonlatossá lettem a sirba szállóhoz; olyan vagyok, mint az erejevesztett ember." 88.9: "...berekasztettem és ki nem jöhetek..." 102.21: "Hogy meghallja a fogolynak nyögését és hogy feloldozza a halálnak fiait."³²

A Cantio harmadik sajátosságaként éppen a rabság és a halál együtt-említést jelöltük meg. A Mátray-kódex szövegében ez áll: "Oh én keseredett fogoly, Kinek szabadsága nem foly, Vagyok, mint félig megholt, oly, Ugy megemészt a bu, mint moly."

Negyedik bizonyítékunk volt a rabságba esett sólyom hasonlata: "Ifjúság, mint sólyom madár, Akkor vig, ha szabadon jár, De jaj nékem, szegénynek már, Vigasztalást (szabadulást/ szívem nem vár." Ez a kép a kéziratos költészetben 1633 után, a Cantio

létrejöttét követően kezdett elterjedni.

Az Ifjúság mint solyóm madár egy versszaka, amely csak a Komáromi-énekeskönyvben és a Szentsei-daloskönyvben van meg, hangvételében a Cantiot idézi. Vallásos, zsoltáros jellege egyértelműen jelzi, hogy az általunk vizsgált darab eredetileg nem mint szerelmes vers fogalmazódott meg: "Környül vett már a nagy kétség, Isten egyedül reménység, Kinél van minden erősség, Nékem is léssen segítség."

A vers szövegében olyan elemeket is találhatunk, amelyek nem a Cantio szövegével tartanak kapcsolatot, mégis rabságra utalnak: "De elvagyok határozva, szabad fejem bé van zárva, Nem különben, mint az árva, nagy bánatban elfáradva." Az "el vagyok határozva" kifejezés jelentése: el vagyok itélve - ahogyan ez a megfelelő latin kifejezéssel, a sentenciával, bizonyítható. Ezt a megállapítást erősíti meg a Vizkelety-kódex szövege is: "Mert meg vagyok határozva, Szabadságom bé van zárva, Mint téli kis fülemüle, Kinek elvész zengő nyelve. Óhajtván bánkodik szive, Le borulván keseredik, Rabságomban hogy örvendjek, Holtomig én keseregjek." Láthatjuk, hogy a teljesen szervesen illeszkedő fülemüle-hasonlat szakítja ketté az eredeti gondolatot, melyet még viszonylag sértetlenül őrzött meg a Czombó Mózes-féle énekeskönyv egyik verse: "Jaj, meg vagyok határozva, Szabadságom bé van zárva, Törvénnyel vagyok hurcolva, Avagy lábam megkapcsolva."²³

Ugy véljük, sikerült bizonyítani, hogy az Ifjúság mint solyóm madár valóban dalszerűvé oldott börtönének, rabének. S hogy éppen Zólyomi Dávid énekéből deriválódott, azt a Cantio jellegzetességeinek, sajátos fordulatainak "átvételével" igazoltuk.

Az pedig, hogy a rabságra utaló, de a Cantioval nem egyező elemeket is ki lehetett mutatni, arra enged következtetni, hogy az összeállításnál más, Zólyomiról szóló szöveghagyomány is éreztette hatását.

Az Ifjúság mint solyóm madár egy helyütt, a Finch-énekeskönyvben keveredett a Régi napok, régi napok kezdetű darabbal.

Az elemzést kiterjesztetem tehát erre a versre is. Az első versszakban a megcsalás, illetve más változatokban a vexálás, azaz a jogi értelemben vett zaklatás, sanyargatás Erdély országhoz (értelmezésünkben az erdélyi országgal) való fellebbezésre egyézik azzal, amit Zölymi is hangsúlyozott elfogatásakor, és csak nagy hűségét, hasznos szolgálatait hányván vettem hogy re-³⁴gen tudta volna: fogság lenne hűségess szolgálatainak jutalma." A 2. - írja krónikájában Szalárdi János. A per egyik tanúja Zölyomi-tól "...egyebet nem hallott, hanem hogy sirva mondta volna azt, hogy ha az urunk őt hitinek teljes hittel nem adott volna, most abban az fogságban nem volna." ³⁵A régi idők emlegetése pedig a Cantio "Mert örömtül távoztam, régi időmtül fosztattam" sorára utal: "Régi napok, régi napok, Erdély országa, más országok, ebben néktek mi hasznatok, Hogy engemet így vaxáltak?" A 2. szakaszban az ifjúságra való hivatkozás egyrészt a Cantioból az "Ekes ifjúságom, jártál ly véletlen" sort és az ifjúság mint solum madár kezdetét idézi, másrészt utal arra a tényre, hogy az "ifjak" kifejezés alatt a kor nyelvhásznaleta (az önéletrajások, a naplók és az állami levelezés tanúsága szerint) 1670-1677 között ifjabb Bethlen István és Zölymi Davidot értette. Az ártatlanság, a méltatlanni viselt rabság hangsúlyozatásáról már az imént szoltunk a per kapcsán: "Ifju voltam, gondolatlan, iréfas, nyá-
gás, nyughatatlan, De ez mégis hallhatatlan, El szenvedni nagy méltatlan." Megkockáztatjuk azt a feltevést is, hogy a "nyughatatlan" kifejezés sem esetlegesen került a versbe. Kémény János és ahogyan tőle tudjuk, főként maga Rákóczi Gyakran használta Zölyomi magatartásának jellemzésére ezt a szót.

A következő versszakban az "Bltem eddig, de nem imár" rabhágra utaló sor a halál gondolatához kapcsolódik. (Enekértékeléséről már szoltunk). A "Vigasztalást szíven nem vár" sor pedig szó szerinti egyezik az Ifjúság mint solum madár szövegével: "Bltem eddig, de nem imár, Minden felől csak a sok kár, Vigasztalást szíven nem vár, Azt óhajtom, halnék meg már."

Feltételezhető, hogy a Régi napok, régi napok kezdetű ének olyan szövegeleményre vezethető vissza, amely a Cantio,

az Ifjúság mint sólyom madár elemein kívül más, Zólyomi Dávid sorára vonatkozó részeket is tartalmazott. (Ennek az elképzelésnek ugyan ellentmond az a tény, hogy a vers, csak a 18. sz. végén került először lejegyzésre. De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a Cantiohoz hasonló, illetve az Ifjúság mint sólyom madárral egyező sorok, s hogy a Régi napok ehhez a vershez kapcsolódott is egy alkalommal, s bizonyos stilisztikai sajátosságok, egymint közölés, régebbi költészeti rétegre utal.)

Talán ennek a feltételezett szövegelőzménynek, vagy előzményeknek emléke dereng abban a Torontál megyei Egyházaskéren lejegyzett rabénekből, amely egy versszak híján (melyet most elhagyok), a Cantio, az Ifjúság mint sólyom madár és a Régi napok, régi napok elemeiből építkezik:³⁶

1. Ifjúságom szép virága,
Kinyilott legszöbbs korába;
Most elfordult siralomra,
A nagy bura, nagy bánatra.
2. Jártam szárnyon, mint a ráró,
Kaptak rajtam, mint a rajon,
Vagy mint kinyilt liliomon,
Kögyes szagu rozmaringon.
4. Mint a hajós hajójával
Bánat örvényben uszkálva,
Segítségöt de nem látok,
Csak a jóistentül várok.
5. Napok, napok, régi napok,
Erdélyország, más országok,
Ugyan abba mi hasznatok,
Hogy én ennyit raboskodok?
6. Párduc, tigris hamis állat,
Még sincs il erős zár alatt,
Nem viselnek ük vasakat,
Mint én, il erős láncokat.

Mint már utaltam rá, Dancsuj Dávid ballandájának I. változata tartalmazta a hős azonosításának legkonkrétabb elemét, azt, hogy ő az "ország rabja". A 2. változat is őriz azonban rabságra utaló jegyeket:

"Olyan lettem, rózsám, mint a száraz kóró,
Kit aratás után elhagyott a sarló,
Eljöhetnél rózsám, látogatásomra,
Én is itt feküszöm, holtakkal egy sorba."

Nyilván nem arra utal itt a hős, hogy bujdosása során temetőben hajtja fejét nyugovóra. a fogság az, amely holtakhoz hasonlónvá teszi az embert, ahogyan ezt a Cantioiban és az Ifjuság mint sólyom madárban is láttuk. A holtakra való utalás félreértésével magyarázható, hogy az újabb változatokban ezen a helyen már valószínűs halált találunk: "Ne keress, kedvesem, mert meg vagyok halva, Bükkfa hótt lapival be vagyok takarva."²⁷

A levágott és elszáradt növény hasonlata a Cantioiban és az Ifjuság mint sólyom madárban is megvan.

A ballada egy másik sora ("Hol nem kell remegni szüntelen halálom"), szintén visszavezethető a Cantiora: "Azt tartja, hogy ma vagy holnap Lészen élte-fogyató nap, Halálát röttögvén."

Az "Eljöhetnél, rózsám, látogatásomra" sor pedig, bár a 19. sz. rabénekeiben többször előfordul, a Zólyomit gyakran felkereső Bethlen Kata, vagy ahogyan ezért nevezték: Kővári Kata esetének ismeretében más megvilágításba kerül.

Térjünk most vissza az 1. változat utolsó részéhez!

"Mennyi égen csillag iró deák vóna,
Mennyi réten fűszál, mind pennaszár vóna,
Mennyi erdő-lapi, mind papiros vóna,
Veres tenger habja mind tentalé vóna;
Az én sok bánatim mégse férne réa,
Mégse férne réa."

Bóta László már felhívta a figyelmet arra, hogy Rákóczi Sámuel balladája ugyanezen formulával zárul:³⁸

"Ha a tenger vize mind ténta volna is,
Valamennyi fűszál mind penna volna is,
Mégsem írhatná le kinjai sokságát,
Melyekkel emésztik, szegénnyt, önagságát."³⁹

Érdekes, hogy a ballada Rákóczi László című variánsai a Dancsuj Dávid 2. változatából ismert rabság-hervadás motívumot őrizték meg:

"Jaj, biz azt hirdetik, hogy szabadon járok,
Jaj, szabadon járok? ... De bizony rab vagyok!
Gyengén tartott orcám bizony meghervadt,
Gyengén tartott testem igen eltávozott."⁴⁰

Zólyomi Dávid sorsának a költői hagyományba való felszívódását vizsgálva, feltűnik, hogy epikát csak a prózai szövegekben, Kemény, Illésházy, Szalárdi, Krauss műveiben találunk. A Zólyomihoz köthető darabok ezt követően – egészen a balladás dalokig – lírai jellegűek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne találhatnánk bennük epikai jegyeket, maradványokat. Ilyennek tekinthető az Ifjúság mint sólyom madár "De el vagyok határozva" sora, a Régi napokból az Erdély ország, a vexálás, a nyughatatlanság említése. Ez utóbbi csak Keménynél van meg, így feltételezhető, hogy a vers szerzője, illetve összeállítója ismerte az Ünélelírást, vagy Kemény forrásait.

A Dancsuj Dávid 1. változatában az "ország rabja" az epikai töredék, amely az eredeti történésekre utal. A 2. változat "Eljöhethnél, rózsám, látogatásomra" sora pedig a Krauss által idézett szájhagyomány, Bethlen Kata Kővári Katává válása történetének ismeretét feltételezi.

A Dancsuj Dávid 1. változatát a Rákóczi Sámuelhez és a 2. változatát a Rákóczi Lászlóhoz egy-egy külön motívum köti. De ezen túlmenően, Zólyomi sorsa és a Rákóczi László ill. Sámuel szűzsége is összeköti ezeket a darabokat. Zólyomit ugyanúgy meghívást követően, ebéd után, csellel fogatja el Rákóczi, ahogyan a váradi basa Thökölyt. A tudat ilyen irányú asszociatív működésére legyen példa Kós Károly, aki a Varju nemzetség c. krónikájában Zólyomi Dávidra applikálva énekelte el a Rákóczi László balladát.⁴¹

J e g y z e t e k :

- 1 Kriza J. 1882. 35-36. 1.
- 2 Kanyaró F. 1906. 237-239. 1.
- 3 Uo. 238-239. 1.
- 4 Faragó J. 1965. 305., Faragó J. 1973.
163-166. 1.
- 5 Faragó J. 1973. 521. 1.
- 6 Uo. 522. 1.
- 7 Uo. 8-9.
- 8 Uo. 9.
- 9 Faragó J. 1977. 372.
- 10 Trócsányi Zs. 1976. 162.
A rabok ilyen jellegű csoportosítása egyébként is szokásban lehetett. A hódoltsági városok jegyzőkönyvei pl. külön kezelik a hivatalos török ítélkező, a vajda rabjait. Hegyi K. 1976. 156.
- 11 Illésházy G. 1891. 563.
- 12 Krauss Gy. 1862. 1. 94.
- 13 RMKT 9. 9-10.
- 14 Kemény J. 1958. 203.
- 15 Uo. 196.
- 16 Uo. 202.
- 17 Uo. 200.
- 18 Uo. 203
- 19 Uo.
- 20 Szalárdi J. 1941. 15.
- 21 Kemény J. 1959. 204-205.
- 22 Uo. 208.
- 23 Uo. 204-205.

- 24 Krauss Gy. 1862. 1. 111.
- 25 RMKT 9. 162-163.
- 26 Bethlen M. 1955. 1. 174.
- 27 RMKT 9. 11.
- 28 Uo. 136.
- 29 Uo. 137.
- 30 Ács M. 1735. 161. ének
- 31 RMKT 3. 221. ének
- 32 A zsoltárokat Károli Gáspár fordításában idézem. Szent Biblia 1970.
- 33 Kocziány L. 1957. 211.
- 34 Szalárdi J. 1941. 15.
- 35 Szilágyi S. 1883. 356.
- 36 Ortutay, Gy. 1970. 2. 222-223.
- 37 Faragó J. 1973. 164.
- 38 Bóta L. 1972. 355.
- 39 Ortutay Gy. 1968. 558.
- 40 Barta J. - Klaniczay T. 1966. 493.
- 41 Kós K. 1977. 252-253.

I r o d a l o m j e g y z é k :

- ÁCS Mihály: Zengedező Mennyei Kar az az németből magyarra fordított és más magyarul szerzettetett isteni dicséreteket és lelki énekeket magában foglaló könyv. Augsburg, 1735. (Első kiadása: 1696.)
- BARTA János - KLANICZAY Tibor, 1966. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. 2. rész. Barokk. Tankönyvkiadó.
- BETHLEN Miklós, 1955. Önéletírása 1-2. Bp. Szépirodalmi K.
- BÓTA László, 1970-1971. A népballada elméletéhez. ItK, 1970/5-6. 657-661.; ItK, 1971/4. 464-475. 1.
- BÓTA László, 1972. Basa Pista balladája. Ethnographia, 83. 347-357. 1.
- BÓTA László, 1976. Ki volt a "nagy hegyi tolvaj"? Kortárs, 1798-1807.
- FARAGÓ József, 1965. Jávorfamuzsika. Irodalmi kiadó, Bukarest.
- FARAGÓ József, 1973. Háromszéki népballadák. Bukarest, Kriterion.
- FARAGÓ József, 1977. Balladák földjén. Bukarest, Kriterion.
- HEGYI Klára, 1976. Egy világbirodalom végvidékén. Bp. gondolat.
- ILLÉSHÁZY Gáspár, 1891. Naplója. Történelmi Tár.
- KANYARÓ Ferenc, 1906. Régi székely balladák. Ethnographia, 17. 237-238.
- KEMÉNY János, 1959. Önéletírása. Bp. Szépirodalmi K.
- KÓS Károly, 1977. Varju nemzetség. Kolozsvár-Napoca, Dacia K.
- KRAUSS György, 1862. Siebenbürgische Chronik 1-2. Wien.
- KRIZA János, 1882. Magyar Népköltési Gyűjtemény. 3. Bp.

- ORTUTAY Gyula, 1968. Magyar népballadák. Bp. Szépirodalmi K.
- ORTUTAY Gyula, 1970. Magyar népdalok 1-2. Bp. Szépirodalmi K.
- Régi Magyar Költők Tára XVII. század. Bp. Akadémiai K.
- SZALÁRDI János, 1941. Siralmas krónika. Erdély öröksége, 5. Bp. Franklin.
- SZILÁGYI Sándor, 1883. Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9.
- Szent Biblia, 1970. Budapest.
- TRÓCSÁNYI Zsolt, 1976. Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Bp. Akadémiai K.